

Орлов В.М.

кандидат історичних наук,

*науковий співробітник науково-дослідного сектору науково-освітньої роботи
Полтавського музею авіації і космонавтики, відділу Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського*

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ» (1991 — 2016 рр.) ЯК ВІТЧИЗНЯНЕ ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано значення провідного наукового видання «Український історичний журнал» у новітній українській історіографії періоду Незалежності України. Відзначено роль професійних істориків у активізації досліджень історії релігійних громад на українських етнічних територіях упродовж ХІХ — першої третини ХХ ст. на сторінках «Українського історичного журналу». Наголошено на перспективності дослідження історіографічного джерела, яким є «Український історичний журнал».

Ключові слова: історіографічне джерело, історіографія, історія релігії та церкви, Україна, «Український історичний журнал».

Вітчизняне наукове видання «Український історичний журнал» є першим унікальним загальноукраїнським фаховим журналом, у якому починаючи з 1957 р. публікувалися наукові розвідки професійних істориків. Межа 1980-х — 1990-х рр., незалежнення України, політична трансформація вплинула й на соціально-гуманітарну сферу, невід'ємною складовою котрої є історична наука. Зміни у суспільстві, відкриття «білих плям» у вітчизняній історичній науці, пошук нових методологічних орієнтирів, відкриття архівів призвело до активізації вивчення історії релігії та церкви на українських етнічних землях у ХІХ — першій третині ХХ ст. Подібні трансформації призвели до перетворення маргінальної, безперспективної в радянській історичній науці тематики історії релігії в Україні ХІХ ст. — 1939 р. на затребувану і більш багатообіцяючу. Це відобразилось на сторінках найбільш авторитетного академічного видання історичної галузі — «Українського історичного журналу». Історіографічне узагальнення вітчизняних джерел з історії релігійних процесів на українських теренах упродовж ХІХ — початку ХХ ст. є достатньо актуальним і перспективним напрямом науково-історичних шукань.

В цьому авторитетному виданні опубліковані праці відомих професійних істориків, дослідників історичної ретроспективи релігії та церкви в

Україні періоду ХІХ ст. — 1939 р. До цієї когорти варто віднести публікації Я. Вовк [1], О. Доніка [2], Т. Євсєєвої [3-5], А. Зінченка [6], О. Ігнатуші [7], А. Киридон [10], Н. Ковалець (Рубльової) [11], А. Копилова та А. Заводовського [13], О. Лисенка [14], В. Марчука [15], Г. Надтоки [17], А. Непомнячого [18], І. Опрі [19], В. Пашенка та Т. Нагорної [20], В. Пашенка і М. Рибачука [21], А. Попка [22], С. Савченка [23], Г. Степаненко [24], Н. Стоколос [25-27], С. Таранця [28-30], І. Тюрменко [31-33], О. Уткіна [35], Р. Шеретюк [36], Н. Шип [37; 38].

Метою статті є аналіз науково-історичних публікацій, присвячених історії релігії та церкви на українських теренах упродовж ХІХ — першої третини ХХ ст., опублікованих протягом чверті століття української незалежності у періодичному центральному історичному виданні — «Український історичний журнал».

Однак, існує необхідність окреслення поняттєво-термінологічного апарату щодо зазначеної проблематики. Найбільш чітко дефініція «історіографічне джерело» відображено у працях відомих українських історіографів І. Колесник, Я. Калакури. Так, доктором історичних наук, професором І. Колесник охарактеризовано цей термін як «... різновид історичних джерел ... які містять інформацію про історіографічний процес і водночас постають доробком цього процесу ... Ідеться про синтетичні історичні дослідження, статті, монографії, рецензії, критичні огляди, доповіді, чернетки, нотатки, плани робіт, мемуари, щоденники, автобіографії, приватне та ділове листування, офіційні, діловодні документи тощо» [12, с. 62]. Професором Я. Калакурою зазначено на важливості видового принципу структурування історіографічних джерел, що відображено і у роботах І. Колесник [9, с. 19-20]. Наприклад, у цьому вимірі саме статті, огляди проведених конференцій знаходяться у фокусі академічного видання «Український історичний журнал».

Упродовж 1990-х рр. — початку ХХІ ст. інтерес до історії релігії та церкви на українських

землях періоду XIX ст. — 1939 р. в «Українському історичному журналі» мав вигляд кривої, що, на нашу думку, зумовлено як рівнем актуальності цієї проблематики, так й існуючими соціально-політичними факторами, періодами активізації та гальмування зацікавлення до релігії як соціально-зорієнтованого інституту, котрий безпосередньо впливає на вітчизняну гуманітаристику, складником якої є сучасна історична наука. За чверть століття в «Українському історичному журналі» було опубліковано 36 джерел (33 наукові статті, а також 3 повідомлення-інформування щодо проведення наукових, науково-практичних конференцій з історико-релігійної тематики [див.: 8; 16; 34]).

Визначимо основні критерії задля структурування академічних статей з історії релігії і церкви на українських етнічних землях періоду XIX — першої третини XX ст. Проаналізувавши зміст публікацій варто зауважити їх багатовекторність та різноманітність тематик, пов'язаних з історією релігійних громад в Україні XIX ст. — 1939 р. Наразі, на нашу думку, найбільш уніфікуючими є декілька факторів, які дають змогу привести до спільного знаменника відповідні публікації, уміщені у виданні, а саме:

- географічний/локаційний, (тобто розвиток релігійних груп у межах певних державних утворень, країн, адміністративно-територіальних, етнографічних (суб)регіонів);
- конфесійний/релігійний (характеристика конкретних релігійних інституцій (церков, деномінацій, релігійних громад тощо) в історичній ретроспективі);
- хронологічний/темпоральний (генеза, становлення та активізація релігійних об'єднань у лещатах конкретного часового періоду).

Наприклад, здійснивши зовнішній аналіз статей варто відзначити популярність тематики з історії релігії та церкви на українських етнічних землях в XIX — на початку XX ст. у складі Російської імперії (14), а також конфесійній проблематиці в міжвоєнний період, зокрема, історії релігійних об'єднань в УСРР/УРСР (5) та Другій Речі Посполитій (2). Для аналізу конфесійної складової, відображеної в академічних працях сучасних істориків, статті котрих було опубліковано в «Українському історичному журналі» упродовж 1991 — 2016 рр. можна прослідкувати домінування православної тематики (показник сягає 12-ти), діяльності релігійних громад, державно-релігійної політики у загальному контексті (10), греко-католицизму (3), старообрядництва (3), протестантським об'єднанням (2), римо-католицизму та категорії «інші» (у нашому випадку — це громади духоборів — по 1-й публікації). Отже, ми можемо дослідити зростання інтересу науковців

до студіювання історичних релігійних інституцій і традиційних церков в Україні упродовж періоду XIX — першої третини XX ст. (див. табл. 1).

Табл. 1. Конфесійна градація публікацій істориків в «Українському історичному журналі» (1991 — 2016 рр.)

№ п/п	Назва релігії	Чисельність статей	
		в одиницях	у %
1.	Православ'я	12	36,4
2.	Римо-католицизм	1	3
3.	Греко-католицизм	4	12,1
4.	Протестантські громади	2	6
5.	Старообрядці	3	9,1
6.	Інші	1	3
7.	Релігійна проблематика загалом	10	30,3
ВСЬОГО:		33	~100

Таким чином, можемо констатувати спробу зовнішнього та внутрішнього аналізу статей та повідомлень, уміщених в «Українському історичному журналі». Наголошено на значному різноманітті тематик, хронології пошуків сучасних українських істориків, дослідників історичної ретроспективи релігійних об'єднань на українських теренах упродовж XIX — першої третини XX ст. Також, варто відмітити необхідність використання кількісних методик для аналізу історіографічних джерел та продовження подібних наукових пошуків у новітній українській історичній науці.

Література:

1. Вовк Я. О. Формування політики Польської держави стосовно протестантських конфесій (1918 — 1926 рр.) / Я. О. Вовк // Український історичний журнал. — 2006. — №6. — С. 166—177.
2. Донік О. М. Чисельність та етно-конфесійний склад купецтва України в XIX — на початку XX ст. / О. М. Донік // Український історичний журнал. — 2009. — №5. — С. 71—96.
3. Євсєєва Т. М. Зародження християнської демократії в структурі Російської Православної Церкви в 1917 — 1921 рр. (загальний та український аспект) / Т. М. Євсєєва // Український історичний журнал. — 2001. — №1. — С. 107—121.
4. Євсєєва Т. М. Особливості збереження/порушення православним священством вірності пастирському служінню в контексті історії повсякдення (УСРР, 1920-ті рр.) / Т. М. Євсєєва // Український історичний журнал. — 2012. — №4. — С. 93—103.
5. Євсєєва Т. М. Особливості збереження/порушення православним священством вірності пастирському служінню в контексті історії повсякдення (УСРР, 1930-ті рр.) / Т. М. Євсєєва // Український історичний журнал. — 2012. — №5. — С. 94—108.
6. Зінченко А. Л. Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? / А. Л. Зінченко // Український історичний журнал. — 1992. — №1. — С. 104—114.
7. Ігнатуша О. М. Сучасна українська історіографія відносин православної церкви та радянської держави (1920 — 1930-ті рр.) / О. М. Ігнатуша // Український історичний журнал. — 2006. — №2. — С. 174—190.

8. Ідзьо В. С. Міжнародна наукова конференція «Галицька митрополія в історичному, культурному та духовному житті Європи» / В. С. Ідзьо // Український історичний журнал. — 2002. — №1. — С. 150—153.
9. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій / Я. С. Калакура. — К. : Генеза, 2012. — 512 с.
10. Киридон А. М. Українська православна церква (1930 — 1936 рр.) / А. М. Киридон // Український історичний журнал. — 2005. — №3. — С. 143—159.
11. Ковалець [Рубльова] Н. С. Євген Перкович: силует римсько-католицького священика на тлі державного атеїзму / Н. С. Ковалець [Рубльова] // Український історичний журнал. — 1996. — №6. — С. 101—114.
12. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник. — К. : Інститут історії України НАН України, 2013. — 566 с.
13. Копилов А. О. Православна церква в Україні та національно-визвольна боротьба балканських слов'янських народів у 60-80-х рр. XIX ст. / А. О. Копилов, А. А. Заводовський // Український історичний журнал. — 2000. — №5. — С. 97—110.
14. Лисенко О. Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині XX ст. / О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. — 2000. — №6. — С. 29—50.
15. Марчук В. В. Греко-католицька Церква у 1914—1923 рр. / В. В. Марчук // Український історичний журнал. — 2000. — №6. — С. 16—29.
16. Моравська Л. Круглий стіл «Історія релігій на Україні» / Л. Моравська // Український історичний журнал. — 1991. — №9. — С. 154.
17. Надтока Г. М. Міжконфесійні відносини в Україні на початку XX ст. / Г. М. Надтока // Український історичний журнал. — 1998. — №5. — С. 86—99.
18. Непомнящий А. А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX — початок XX ст.) / А. А. Непомнящий // Український історичний журнал. — 2003. — №4. — С. 123—133.
19. Опря І. А. Утиски адептів пізньопротестантських конфесій у Правобережній Україні наприкінці XIX — на початку XX ст. / І. А. Опря // Український історичний журнал. — 2011. — №2. — С. 41—49.
20. Пашенко В. О. Л. М. Толстой і духовори: основні етапи взаємин наприкінці XIX — на початку XX ст. / В. О. Пашенко, Т. В. Нагорна // Український історичний журнал. — 2006. — №3. — С. 56—68.
21. Пашенко В. О. Першоієрарх нової української церкви митрополит Василь Липківський / В. О. Пашенко, М. Ф. Рибачук // Український історичний журнал. — 1993. — №2—3. — С. 48—57.
22. Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. / А. А. Попок // Український історичний журнал. — 1998. — №6. — С. 54—68.
23. Савченко С. В. «Заблудла» та «вірна» паства очима православних місіонерів півдня України початку XX ст. (за матеріалами «Екатеринославских епархиальных ведомостей») / С. В. Савченко // Український історичний журнал. — 2010. — №1. — С. 107—127.
24. Степаненко Г. В. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914 — лютий 1917 рр.) / Г. В. Степаненко // Український історичний журнал. — 2004. — №5. — С. 45—65.
25. Стоколос Н. Г. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918 — 1939 рр.) щодо православної церкви й українців / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. — 2005. — №5. — С. 59—81.
26. Стоколос Н. Г. Трагедія уніатів Холмщини і Підляшшя (1875 — 1905 рр.) / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. — 2002. — №6. — С. 41—60.
27. Стоколос Н. Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. — 2002. — №4. — С. 94—109.
28. Таранець С. В. Правове становище старообрядців у Росії наприкінці XVII — на початку XX ст. / С. В. Таранець // Український історичний журнал. — 2012. — №3. — С. 78—88.
29. Таранець С. В. Розселення та соціально-економічне становище старообрядців Волині в XIX — на початку XX ст. / С. В. Таранець // Український історичний журнал. — 2008. — №3. — С. 75—86.
30. Таранець С. В. Старообрядці Бессарабії та їх переслідування російським урядом у XIX — на початку XX ст. / С. В. Таранець // Український історичний журнал. — 2009. — №4. — С. 84—94.
31. Тюрменко І. І. Іван Огієнко — головуповноважений уряду УНР (листопад 1919 — жовтень 1920 рр.) / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. — 1999. — №5. — С. 101—109.
32. Тюрменко І. І. Іван Огієнко — головуповноважений уряду УНР (листопад 1919 — жовтень 1920 рр.) (закінчення) / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. — 1999. — №6. — С. 101—111.
33. Тюрменко І. І. Іван Огієнко — митрополит Іларіон / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. — 1995. — №2. — С. 79—92.
34. Тюрменко І. І. Конференція до 125-річчя з дня народження Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. — 2008. — №5. — С. 231—234.
35. Уткін О. І. Релігійні центри та організації української діаспори в країнах Заходу / О. І. Уткін // Український історичний журнал. — 1992. — №9. — С. 45—54.
36. Шеретюк Р. М. Уніатська церква в контексті етноконфесійної політики Російської імперії першої чверті XIX ст. / Р. М. Шеретюк // Український історичний журнал. — 2010. — №2. — С. 48—62.
37. Шип Н. А. З історії Київської духовної академії / Н. А. Шип // Український історичний журнал. — 1996. — №3. — С. 91—105.
38. Шип Н. А. Київська духовна академія — центр вищої духовної освіти Наддніпрянської України (XIX — початок XX ст.) / Н. А. Шип // Український історичний журнал. — 1999. — №2. — С. 63—76.

Орлов В. Н. «Украинский исторический журнал» (1991 — 2016 гг.) как отечественный историографический источник исследования истории религии и церкви на Украине XIX — первой трети XX вв. — Статья.

Аннотация. В статье проанализировано значение в новейшей украинской историографии ведущего научного издания «Украинский исторический журнал» периода независимости Украины. Указана роль профессиональных историков в активизации исследований истории религиозных общин на украинских этнических территориях на протяжении XIX — первой трети XX вв. на страницах «Украинского исторического журнала». Отмечено перспективность исследования историографического источника, которым является «Украинский исторический журнал».

Ключевые слова: историографическое источник, историография, история религии и церкви, Украина, «Украинский исторический журнал».

Orlov V. M. The «Ukrainian Historical Journal» (1991— 2016) as a domestic historiographical source of the history of religion and church in Ukraine of 19 — the first third of the 20th century. — The article.

Summary. The article analyzes the importance in the modern Ukrainian historiography leading scientific publication of the «Ukrainian Historical Journal» period of Ukraine's independence. The role of professional historians in the revitalization of research the history of the religious communities in the Ukrainian ethnic territories throughout of the 19 — the first third of the 20th century in the pages of the «Ukrainian Historical Journal». The perspective of the study historiographical source, which is the «Ukrainian Historical Journal».

Keywords: historiographical source, historiography, the history of religion and church, Ukraine, the «Ukrainian Historical Journal».